

מאיר אוריין

חזון הגאולה והגשמתו במשנת החסידות *

רבי מאיר אוריין ז"ל מיזג בתוכו הגות וחזון גם יחד. הוא שימש פה ומליץ לרבי ההגות היהודית ולדבקות ולחוויה שבחסידות. הוראתו בעל-פה ובחיי בורים הועידה לו מקום נכבד כמרבה תורה וחכמה בישראל.

פרשת הגאולה בראשית ימיה של החסידות היא פרשה סתומה. כותבי תולדות החסידות מעלים דעה, כי הרעיון המשיחי אינו מודגש במיוחד במסכת הרעיונות של החסידות כפי שהוא מובלט בתורת הקבלה — מקור מחצבתה.

גם נאמני ביתה של החסידות, מן הדין שיתנו את הדעת על ההבדל בין המשיחיות כפי שהיא נתפסת במשנת הקבלה ובין זיקת החסידות למשיחיות. הדברים שאומר הם נסיון לבאר מקומו של חזון הגאולה בחסידות. בעיקר בימי שחריתה.

לא אתאר בפרטרוט את מצבן החומרי והרוחני של הגלויות במזרח אירופה, בייחוד באוקראינה ופודוליה במחצית השניה של המאה הי"ח, בתקופת צמיחתה של החסידות והתפשטותה, דהיינו בדורם של הבעש"ט, של המגיד הגדול ממזריט' ושל תלמידיהם. ספרי ההיסטוריה הרי הם פתוחים וכל הרוצה להכיר את הרקע לצמיחת החסידות יבוא ויעיין בהם. לצורך ענייננו אומר רק זאת: החסידות באה לעולם שעה שהגלויות במזרח אירופה עמדו על חורבות של מקסימי שווא ושל משיחיות שקר. הימים היו ימי אימים מבחוח וימי אפלה מבפנים. על פני בתי ישראל היו פרושים עדיין הצללים הארו-כים של חורבן שבע מאות קהילות שטבעו בנהרות נחלי דם בשנות ת"ח ות"ט; והמפולת של תנועת שבתי צבי קברה מתחת לתילי חורבותיה את התקווה המשיחית. מבוכה וייאוש היו מנת חלקו של היהודי באותו הדור. שכן מכל הפורענויות שירדו על קהילות ישראל, הגרועה שבהן היתה התחושה של רגיעים אוטומים ושל מאורות לקויים. התחושה כאילו אלקים הסתיר פניו מהם, כאילו אין עוד אוזן שומעת ואין עוד עין רואה. העולם של מעלה נחרב עליהם יחד עם העולם של מטה, כאילו לבדם נשארו בחורבנם.

* ההרצאה עובדה לאחר פטירת המרצה.

הציפייה לישועה

מסתבר, כי על דור כגון זה — דור של התמוטטות האמונה ואבדן זיק התקווה בביאת הגואל — התכוון ר' שמואל בר' נחמן באמרו במסכת סנהדרין: "תיפח עצמן של מחשבי קיצין, שהיו אומרים: כיוון שהגיע את הקץ ולא בא שוב אינו בא, אלא חכה לו, שנאמר: אם יתמהמה — חכה לו" (צו ע"ב). "מחשבי קיצין" — הכוונה למדברים בגלוי על מועד הגאולה; הקובעים את הזמן של ביאת המשיח. ברוח האמירה הזו של ר' שמואל, פעלו אבות החסידות הראשונים. ובפני שתי משימות עמדו. האחת, לסלק את מבוכת היאוש מהלבבות, להחזיר לעם את האמונה בגאולה ולהחדיר בהם את ה"חכה לו", על אף שהגואל מתמהמה לבוא; אך בעת ובעונה היתה מוטלת עליהם המשימה לעצור בעד הלהיטות היתרה של התקווה הזו. הבעש"ט ראה את עמו בעניו וביגונו, והאהבה הראשונה מתוך שלש האהבות ששם עליהן את הדגש — היא אהבת השם — באה לבשר ליהודי המדוכך מרוב עצבות, שעל אף האימה החשיכה שהוא נתון בה, לא הליטה השכינה את פניה והבורא לא הפקיר את עמו. הבעש"ט, באמירתו הגדולה: "הכל הוא אלקות", השכין את השכינה בתוך העם ובכך נתחדשה הקירבה בין היהודי לבין קונו. ומשנתחדשה הקירבה גברו הגעגועים למשיח. אך אותם הגעגועים חייבים היו להיות מאופקים, עצורים בפנים. "מהריב"ש ואילך התחיל להתנוצץ התגלות המשיח" — מעידים הספרים החסידיים. ואמנם כן. ראשוני החסידות היו מן עורגי המשיח הגדולים. נוסח ספרד בתפילה, שהחסידות אימצה לעצמה, ספוג תוחלת של כיסופים לציון. ההבדלים בין נוסח אשכנז לנוסח ספרד, ברובם, נסובים מסביב למוטיב המשיחי. בתפילת "קדיש" מתפלל החסיד "ויצמח פורקניה ויקרב קץ משיחיה"; בנוסח התפילה של שמונה עשרה שהותקן על ידי אבותינו מדורי דורות מוסיף נוסח ספרד בתפילה "ראה נא בענינו" את המלים: "וגאלנו גאלה שלימה"; ובתפילת "את צמח דוד" באה התוספת: "ומצפים לישועה". ואכן ה"ציפייה לישועה" עמדה בראש הציפיות והמאויים אצל מורי החסידות. מתוך שפע של אמירות, פירושים ומשלים נביא רעיון הלקוח מספר "תפארת שלמה" (פרשת וירא). המחבר, מבית פשיסחה, רבי שלמה הכהן מרדומסק, בא להוכיח, כי לימוד תורה בלי תחושת הצער של הגלות, חסיר-בותו אינה שלימה. והוא מביא משל נאה: אב היושב בבית האסורים, בא אליו הבן ואומר לו הנה חידשתי היום חידוש יפה ברמב"ם או במפרשים — האם יתנחם האב בשל כך? הרי שאול ישאל את הבן: מה עשית למעני? מה עשית כדי לשחרר אותי מבית הכלא הזה?

והנמשל: השכינה שהיא בגלות פונה אל היהודי העוסק בתורה ושוכח את

חזון הגאולה והגשמתו במשנת החסידות

גלות, בשאלה: אתה נהנה אמנם מלימוד התורה, אך מה עשית למעני כדי להוציאני מהגלות ולהשיבני למכורתי, לארץ הקודש?

צפייה מאופקת

אך באותו הזמן ובגלל נסיבות הזמן, נוכח ההתבדות של שתי התנועות הפסיכודרמי-משיחיות — השבתאות במאה הי"ז והפרנקיסטית במאה הי"ח — היו מורי החסידות נוהרים מלהפריז הפרזה יתרה מפני התקווה המשיחית. הם היו נוהרים מלהרחיב את הדיבור על הגאולה ומלדרוש עליה ברבים. גם מה שאמרו ניכר היה שהסתום מרובה על הגלוי, יותר מה שגילו היה שמור עמם, לא רצו לשלהב את הדמיון למעלה מן המידה, שכן לפתח הערגון הלוהט מדי למשיחיות רובצת סכנה של מפח נפש. החסידות הדליקה אמנם מחדש את ניצוצות הגאולה אך רק כדי שילחשו כאש מאירה ולא שייעשו ללהבה מלככת.

צמד-מלים נפלא מצוי אצל המגיד ממזריטש: "לצעוק בלחש". השאגה למשיחיות היתה אז בלחש ולא בקול רם. ברמז וללא הגיית שם הגאולה באותיותיו. החסידים התפללו על "קרב קץ משיחיה" ללא דחיקת הקץ, ללא החשתו לפני הזמן.

על רבי יוחנן בן זכאי, שלפני פטירתו ציווה "להכין כסא לחזקיה מלך יהודה" (ברכות, כה) — כרמזו על המלך המשיח, מסופר שאמר: "אם היתה נטיעה בידך ויאמרו לך הרי בא המשיח — בוא ונטע את הנטיעה ואחר כך צא והקבילו" (אבות דרבי נתן). יש מי שרוצה לראות באמירה זו שיר שבח לעבודת האדמה, אך ייתכן שבוקע מכאן קול נגד החשת הקץ. נגד משיחיות נחפזת.

יעקב אבינו ביקש לגלות את הקץ לבניו ונסתלקה ממנו השכינה. כבר בראשית התהוותה של האומה, בשחר ימיה, בגלות מצרים, האמינו בני ישראל כי יום יבוא ו"פקוד יפקוד אלקים אתכם" (בראשית נ, כה), אך כשיעקב רצה לגלות את הקץ, לקבוע מועד מדוייק של אותו היום, נסתלקה השכינה ממנו. ללמדנו, שגילוי הקץ עלול להביא לידי הסתלקות השכינה. משום שהתבדאות המועד עתידה להביא לידי החלשת האמונה.

מן השמים מעכבים

בספרים חסידיים מסופר על נסיונות הרבה שנעשו על ידי אבות החסידות לנסוע לארץ ישראל, אך הם מוסיפים, כי הדבד לא נסתייע בידם, כי "מן השמים עיכבו". הדוֹיקוטביות הזאת, הכמיהה לארץ ישראל והנסיונות

לעלייה לשם, מצד אחד — והעיכובים מן השמים מצד שני — מאפיינת את גישת החסידות לגאולה.

נסיונו של הבעש"ט לנסוע לארץ ישראל, על-אף שהנסיעה עצמה לוטה בערפילי אגדות, יש בו כדי ללמדנו תורה שלימה.

בכמה מספרי חסידים מסופר — ובסוגריים אומר, כי לא חשוב כלל אם המסופר מבוסס על אמת היסטורית או על אמת אגדתית, משום שגם אמת המבוססת על אגדה אף היא אמת — כי ר' ישראל דויד מוילדניק היה נוהג כל ימיו, בשביעי של פסח, לספר את המעשה מנסיעת הבעש"ט לקונסטנטינופול בדרכו לא"י, משם חזר לביתו, משום "שלא הניחו אותו מן השמים בשום אופן לנסוע לארץ הקודש".

לפי המסופר, בתו של הבעש"ט נלוותה אליו בנסיעתו לא"י, וכן נלווה אליו סופרו ר' צבי. כשהבעש"ט ומלוויו היו בלב הים הזוהירו אותו בחלום לשוב, אך הבעש"ט לא גילה את החלום לאיש והמשיך בנסיעה, ורק כשפרצה רוח סערה ובתו של הבעש"ט עמדה להיטבע במצולות הים, רק אז רואה הבעש"ט כי "מן השמים מעכבים", וכשהוא מחליט לחזור, חלפה הסכנה.

הסיפורים הללו אינם באים אלא להזהיר מפני משיחיות נחפזת, מפני דחיקת הקץ לפני הזמן. עזים הכיסופים לא"י, חזק הרצון להתגבר על המכשולים וללכת אל ארץ הקודש, אך עדיין לא בא המועד, עדיין "מעכבים מן השמים".

מעניינת חליפת המכתבים בין הבעש"ט לבין גיסו ר' גרשון מקיטוב שעלה לא"י לפי צו הבעש"ט. כותב ר' גרשון לבעש"ט: "נתייאשתי שתבוא לאה"ק אם לא שיבוא המשיח במהרה בימנו". השיב לו הבעש"ט: "השם יודע שאין אני מייאש את עצמי מנסיעה לא"י אם יהיה רצון השם".

המשיח מחזיק שופר ואינו תוקע

אבל החסידות הכניסה שתי נימות חדשות במסכת הגאולה. האחת, היא שמה את הדגש על הצורך להכשרת הלב לקראת הגאולה. לא מספיקה האמונה בביאת הגואל, הדור חייב להכין את עצמו שיהיה ראוי לקבל את פני הגואל. והנימה השנייה מתבטאת בכך, שהחסידות החדירה את ארץ ישראל אל תוך הגולה; היא הביאה ליהודי הגולה מקצת מבשמה של ארץ ישראל ומקדושתה. מז'בוז, מקום מושבו של הבעש"ט, היתה מכונה מפני תלמידיו בשם "ארץ ישראל הקטנה".

נפרט את האמור.

החסידות העמידה את הדגש על הכשרת הלב לגאולה. היינו היא שאפה

חזון הגאולה והגשמתו במשנת החסידות

להכניס את אור המשיח לתוך נפש היהודי עוד בטרם בואו של המשיח. לא יהיה אתערותא דלעילא לפני אתערותא דלתתא. "אליהו הנביא איננו נכנס דרך הדלת אלא דרך הלב", אמר פעם רבי מגדל הקוצקאי בליל סדר פסח לאחד מתלמידיו. האמונה בביאת המשיח, איננה ענין של אני-מאמין-סתם. משימה — פיגוי מקום בלב לשם מתן דריסת רגל לגאול.

אעמוד על תעודה אחת השגורה בפי נאמני ביתה של החסידות, ואשר מפאת חשיבותה מן הדין להזכיר אותה. הכוונה לאיגרת המפורסמת שכתב הבעש"ט אל גיסו רבי גרשון מקיטוב שהיה גר בארץ ישראל. משערים שהבעש"ט כתב את האיגרת בשנת תק"י, היינו עשר שנים לפני פטירתו ומסר אותה לידי תלמידו רבי יעקב יוסף שעמד אף הוא לנסוע לא"י. אך גם אות, את רבי יעקב יוסף "עיכבוהו מן השמים" ולא עלה. עמו נשארה גם האיגרת ורבי יעקב יוסף פירסם אותה בסוף ספרו "בן פורת יוסף", כפי שכתוב בסוף האיגרת "כדי לזכות עמנו בני ישראל".

באיגרת נאמר, כי "בראש השנה תק"ז (הבעש"ט היה אז בן מ"ז שנה) עשיתי השבעת עליית הנשמה וראיתי דברים נפלאים במראה, ועליתי מדרגה אחרי מדרגה עד שנכנסתי להיכל המשיח. ושאלתי את פי המשיח מתי יבוא מר? והשיב לי: בזאת תדע, בעת שיתפרסם למודך, ויתגלה בעולם ויפוצו מעיינותיך חוצה, מה שלימדתי אותך והשגת ויוכלו גם המה לעשות יחידים כמוך ואז תהיה עת רצון וישועה, ותמהתי על זה והיה לי צער גדול באריכות הזמן כל כך — מתי זה אפשר להיות?".

אין לנו עסק בנסתרות ולא נתיימר לגלות את הטמירין שבאיגרת המופלאה הזאת, ואשר דובנוב מכנה אותה בשם "המניפסט החסידי". נפרש את האיגרת כפשוטה. ונראה בעין כי רוח המשיחיות מפעמת בנו האיגרת, אך לשאלת הבעש"ט "מתי יבוא המשיח?" — שהיא שאלה המענה כל יהודי המצפה לבואו — באה התשובה, שהמשיח יבוא בעת שהדור יהיה ראוי לכך, בעת שיפוצו מעיינות הבעש"ט, הלוא הן שלש האהבות הגדולות שתורת הבעש"ט נשענת עליהן: אהבת ה', אהבת התורה ואהבת ישראל. המשיח יבוא כשעם ישראל יסלול את הדרך לקראת בואו.

מהאגרת הזאת עולים אמנם הדים מפעמי המשיח אך המשיח עצמו עדיין מתמהמה. משום שכשם שאנו מחכים לו בכל יום שיבוא אלינו כך הוא מחכה לנו בכל יום שנבוא אליו. משיח לא מתגלה עדיין משום ששעת רצון שלנו עדיין לא נתגלתה. בלשונו של רבי יהודה הלוי בסוף ספר הכוזרי: ירושלים (של מעלה ושל מטה) לא תיבנה כי אם כאשר ישתוקו אליה בני ישראל תכלית תשוקה... ושוב אסתייע בסיפור קוצקאי שנון.

ליל שמחת תורה בקוצק. בבית מדרשו של רבי מנדל שוררת אורה של זמרה, שמחה וריקוד. החסידים חובקים בידם ספרי תורה ורוקדים ריקודים של סערה, כדרכם של חסידים בשמחת תורה. כשהדביקות הגיעה עד כלות, היו חורוים בסוף כל הקפה את החרוץ הנאמר בכל קהילות ישראל: דויד מלכא משיחא ישמח עמנו בשמחת תורה, שכינה הקדושה בתוכנו... לפתע היפנה רבי מנדל ראשו כלפי קהל הרוקדים ובחלל בית המדרש נשמעה נהימת הקול שהיסה כהרף עין את המולת הזמרה: איזה מחותנים אתם עם דוד מלכא משיחא, איך אתם מעיזים להזמין את המשיח, את השכינה ואת דוד המלך שיבואו וישמחו עמכם? מה עשיתם כדי שתהיו ראויים לאושפיוזין כאלה?

כשרבי מנחם מנדל מויטבסק היה פעם בירושלים (מקום מגורו הקבוע היתה טבריה) אירע, שאיש פתי עלה בחשאי להר הזיתים ותקע בשופר. ההמון סבור היה שקול השופר הוא קול שופרו של המשיח המבשר את בוא הגאולה. נתקהל קהל רב והלכו לספר זאת לרבי מנחם מנדל. ניגש רמ"מ אל החלון פתח אותו לרווחה, התבונן בחלל העולם והפליט: אין שום התחדשות! התקיעה היתה תקיעת שווא, העולם עדיין איננו ראוי לבוא. ללא התחדשות מוקדמת אין גאולה.

ה"יהודי" הקדוש מפשיסחה היה מפרש את המלה "גאולתנו" ופדות נפשנו הגאולה שהיא שלנו, שאנו בעצמנו ניטול חלק בה. ותלמידו של "היהודי", החכם רבי בונים, לאחר שניטל ממנו מאור עיניו סיפר פעם לאנשי שלומו: ראיתי בחלום שהמשיח עומד ומחזיק שופר כשהוא נתון בין שפתיו מוכן לתקוע — ואינו תקוע. מדוע הוא ממתין? למה הוא מצפה? הוא עומד ומחכה שאנו נשוב מקודם לאבינו שבשמים.

החידוש שבנקודה הזאת, היינו הצורך בהכשרת הלב לקראת בואו של הגואל טעון הסבר נוסף.

שבירת הלוחות — סימן לאהבת ישראל

במשנת החסידות תופסת כלל-הישראליות מקום מרכזי. חופת טליתו של הבעש"ט היתה עוטפת הן את נשיאי העדה והן את חוטבי העצים שבעדה. הדברים ידועים, ספרים חסידים שפועים מהם ולא נחזור עליהם. אך לשם הדגמה אביא אמירה נועזה שיצאה מעטו של רבי יהודה אריה זצ"ל מגור, והיא מובאת בספרו "שפת אמת".

המדובר על מעשה העגל על ידי העם ועל שבירת הלוחות על ידי משה רבנו. הרגעים של שבירת הלוחות היו, מן הסתם, הטראגיים ביותר בחיי משה. שכן עם שבירת הלוחות נשברו לרסיסים חזונו של משה על הפיכת

חזון הגאולה והגשמתו במשנת החסידות

שבטים משועבדים לעם של נביאים. אחרי העמידה לפני פרעה, אחרי הנסים שארעו במצרים וליד שפת הים, אחרי עלייתו למרומים וקבלת התורה עבור העם, ראה לפתע את העם הזה כי פרוע הוא ושבר את לוחות האלקים שהיו מיועדים עבורו. כאילו חזונו משכבר הימים חזון שוא היה. אין העם, שאמור היה להיות עם של נביאים, ראוי עוד לקבל את התורה.

גישתו של הרבי הזקן מגור היא הפוכה, והוא מבאר את העניין כך :

— — במדרש רבה נאמר, כי משה רבנו בעומדו מול העם הרוקד מסביב לעגל הזהב, כשבחיקו שני לוחות הברית "ראה שאין לישראל עמידה וחוכר נפשו עמהם ושבר את הלוחות". פירוש הדבר, שבשעה שישראל עשה את העגל אמר ה' למשה, הם, הרוקדים מסביב לעגל לא יוכלו להחזיק בתורה. התורה לא ניתנה עבור הערברב הזה, היא ניתנה עבור ועבור הדומים לך. "אותם אכלה כרגע ואותך אעשה לגוי גדול", אך משה לא רצה להיפרד מן העם, וכשירד מן ההר ושני לוחות הברית בידו, עמד לפני הברירה; או להישאר עם העם בלי הלוחות או להחזיק בלוחות ולהישאר בלי העם, ומשה בחר בעם ושבר את הלוחות, "שהיה חביב אצלו כללות בני ישראל מהלוחות, משום שהיה יודע את רצון הבורא שכנסת ישראל חביבה עליו יותר מהכל, ולכן היה שובר את הלוחות".

כלומר, משה העדיף להיות יחד עם העם גם כשהוא בלי תורה מאשר להיות עם התורה בלי העם.

ספק אם הכלל-ישראליות באה במשנת החסידות לידי ביטוי בהעזה דקדושה שכזאת כמו באמירה הזו של בעל ה"שפת אמת".

גאולת הכלל וגאולת היחיד

אך יחד עם כלל ישראליות עומד במרכז משנת החסידות היחיד מישראל. הבעש"ט כשהוא מדבר על אהבת ישראל אין הכוונה על כנסת ישראל בלבד אלא על ישראל הפרט, על כל יחיד ויחיד מישראל.

לאמיתו של דבר, העתקת נקודת הכובד מן הכלל אל היחיד הוא אחד הקווים הבולטים שביהדות, שהרי הציוויים במקרא מופנים אל היחיד: "פרוס לרעב לחמך" (ישעיה נח, ז); "ואהבת לרעך" — לרעך, ולא לרעכם, משום שכשאדם אומר שהוא מחבק את כל העולם בחיבוקי אהבה, ספק אם אהבתו נתונה אפילו לאחד. הדרך היא מן הפרט אל הכלל. אהבת הפרט כשלב ראשון, וממנה מוביל המסלול אל אהבת הכלל. המידרג הוא, מיחיד אל יחיד וממנו אל העם ומן העם אל האנושות.

והוא הדין לגבי תיקון העולם. נקודת המוצא של תיקון העולם הוא היחיד. כלל העולם לא יתוקן אלא אחרי שיתוקן הפרט. לכן מודגשת בחסידות

גאולת הרוח של היחיד, הגאולה האישית. על הכתוב "קרבה אל נפשי גאלה" (תהלים סט) אמר הבעש"ט: אם ייגאל כל אחד גאולה פרטית, גאולת הנפש, גאולה מן היצר הרע — אז תבוא הגאולה הכללית. בכך הטיל הבעש"ט על האדם את האחריות לגאולת עולמו של הקדוש ברוך הוא. הגאולה לא תרד אל העולם כפרי בשל, בידו של האדם לקרב את הגאולה או להרחיקה, כלומר באין תיקון הנפש שלו עצמו — הוא מעכב את בואה. תורת החסידות היא בעצם תורת האדם, דהיינו תורה היוצרת את האדם היחיד, את הנפש האחת, כאילו היתה היא העולם כולו.

במדרשים מכונה משה רבנו בשם הגואל הראשון והמשיח הגואל האחרון. ובספרים חסידיים רווח — בעקבות הקבלה — המושג משה-משיח. והרעיון הוא, שכשם שלכל ישראל חלק בעולם הבא; כשם שלכל ישראל חלק בתורה (ששים רבוא אותיות כנגד ששים רבוא נשמות שעמדו למרגלות הר סיני) כך יש לכל ישראל חלק במשיח. המשיח הוא קומה שלימה המכילה את כל נשמות ישראל. על כן צריך כל אדם מישראל לתקן את החלק שלו במשיח עד שתתקון הקומה כולה. בלשון חסידים: כל אחד יבנה את חלקו בקומת המשיח.

נמצא, שרעיון הגאולה קשור הן עם כלל ישראל שמשמעו שחרור משעבוד מלכויות, שחרור משעבוד הגלות החיצונית, והן עם כל פרט ופרט מישראל, שמובנו שחרור הנפש מהגלות הפנימית.

תיקון הפרט כיצד? גאולת היחיד — מה פירושה? החסידות מדברת על גלות בדעת וגאולה בדעת. לכל יהודי גלות פנימית משלו וגאולה פנימית משלו. כשדעתו של אדם נמשכת אחר היצריות שבו, או אז משועבד האדם אל עצמו, כאילו נתון בגלות, כאילו כפות באויקים של עצמו. ואילו כשהוא משתחרר ממאבקיו היצרניים נקרא אדם נגאל. רבי בונים מפשיסחה היה אומר: בפנימיותו של כל אדם שוכן קין קטן, זוהי נקודת הרשע שבו, האגרסיה שבתוכו, וכשהאדם משתחרר מן הרשע הריהו אדם נגאל, משום "שהנשמה נגאלה מגלות היצר הרע".

את הנאמר בתלמוד "זכו אחישנה" (סנהדרין, צח) מפרשים בחסידות: זכו, מלשון היזככות. כשאדם מזכך את פנימיותו, כשהנפש משתחררת מהיצרים ומתקרבת לשכינה, הרי בכך מחיש האדם את הגאולה.

בענין התקרבות האדם לשכינה בגלות והשגת רוח הקודש על אדמת נכר יש לה לחסידות גישה מקורית.

לפי רבי נחום מטשרנובל, בזמן הגלות, בנכר, קל יותר להשיג רוח הקודש מאשר בעבר, בימי הנביאים ובארץ ישראל כשבית המקדש עמד על תלו. והדבר מוסבר על ידי "משל מתוק": המלך, כשהוא בארמונו אי אפשר

חזון הגאולה והגשמי במשנת החסידי

להתקרב אליו כמו בעת שהוא יוצא לדרך. בארמונו יש משמרות המקי פידים שלא יתקרבו אליו אלא שרים וקרובים למלכות, אך כשהוא בנכר, בפונדק, אפילו בן כפר שאינו הגון יכול לבוא לפניו ולדבר עמו. כך היום בגלות שגם השכינה גלתה עמנו ובעוונותינו הרבים היא נעה ונדה כאן על אדמה זרה, ותשוקתה למצוא מקום נקי, דירה נקייה לישכון בה. ואם היא מוציאה אדם שהוא נקי מעבירות, או שם היא קובעת את דירתה. (בספר נועם אלימלך, בספרים אחרים מובא הרעיון בשם המגיד ממזריטש).

א"י — מושג של עלייה ושל התעלות

ומכאן לנקודה השנייה שהוזכרה: משיכת ארץ ישראל אל תוך הגולה. החסידות נולדה בגלות, אך היא חתרה להקל על עם ישראל את עול הגלות. ר' שלמה מלוצק, תלמידו המובהק של המגיד ממזריטש, שרשם על הכתב את דברי רבו, כותב בהקדמה לספר "מגיד דבריו ליעקב": "למען דעת כל עם ה', שאף בגלות הזאת ובארץ הזאת לא עזבנו אלוקינו ושלה לנו צדיקים גדולים להחיותנו כיום הזה...". קדושת הצדיק היתה דומה לעתים כקדושת א"י. היו חסידים שעל אף שהיו דורכים על אדמת הגויים נראה היה להם שהם חיים על פיסת אדמת א"י ומתקדשים על ידה. "הנוסע אל החוזה — היו אומרים חסידי רבי יעקב יצחק מלובלין — יצייר בדמיונו שלובלין היא ארץ ישראל; חצר בית המדרש — ירושלים; בית המדרש עצמו — הר הבית; חדר הייחוד של החוזה — קודש הקדשים; וקולו של החוזה — קול השכינה".

שתי תפילות היו בפי רבי נחמן הבראסלבי, האחת: "זכני לבוא לארץ ישראל חיש קל מהרה", והאחרת: "זכני שתתגלה קדושת ארץ ישראל בגלות המר הזו".

אך משיכת ארץ ישראל אל תוך חיי הגלות לא היתה תחליף לארץ ישראל של ממש. ההיפך הוא הנכון. רעיון הגאולה גם בהיות מושג אסכטולוגי, רחוק ממושג זמן ולמעלה ממושג מקום, היה נצמד, עם זאת, למושג מוחשי-קומי של זמן ומקום. דבר המסתבר מאליו שתנועת החסידות לא היתה מעין תנועת שחרור לאומית, אך היא היתה תנועת גאולה שקשורה היתה עם מצוות עלייה לארץ ישראל. המניעים לנסיעה לא"י היו כדי להתעלות על ידה התעלות רוחנית יראת שמימית, משום שא"י היא הארץ אשר "עיני ה' אלוך בה תמיד", ולפי הגדרת רבי מנחם מנדל מויטבסק בספרו "פרי הארץ" א"י היא השכינה בעצמה". עליית הגוף היתה לצורך עליית הנשמה. שם, בא"י מתקדש האדם יותר מאשר בגלות.

ואכן, בתולדות החסידות תופסות פרשיות עליות החסידים לא"י מקום נכבד.

הראשון שנסע לארץ ישראל לפי צו הבעש"ט היה גיסו רבי גרשון מקיטוב — ארבע שנים אחרי פטירת רבי חיים בן עטר, בעל "אור החיים הקדוש". רבי יעקב יוסף, תלמידו המובהק של הבעש"ט, אף הוא עמד לעלות לא"י, אך גם אותו "עיכבו מן השמים". ספק אם תרומתו של רבי יעקב יוסף לחסידות היתה כפי שהיתה אילו לא היו מעכבים אותו מן השמים. מי יודע מה היה עולה בגורלו של ספרו "תולדות יעקב יוסף", הספר הראשון ועד היום ספר היסוד שבמשנת החסידות, אלמלא מתברר היה נוסע לארץ ישראל. אחרי ההסתלקות של הבעש"ט עלו לארץ ישראל שני תלמידיו רבי נחמן מהורודנקה ורבי מנחם מנדל מפרמישלין.

אך עלייתם של הללו היתה עלייה של בודדים. י"ז שנה אחרי פטירת הבעש"ט החלה "עליית המונים", לפי המושגים של הימים ההם. בשנת תקל"ז (1777) עלו תלמידי המגיד רבי מנחם מנדל מויטבסק, רבי ישראל מפולוצק ורבי אברהם הכהן מקאליסק — תלמיד הגר"א לשעבר שנעשה לחסיד המגיד — שעמדו בראש שיירת של כ-300 חסידים. ביום ה' באלול באותה השנה הגיעה השיירה לעכו, משם עלו לצפת וכעבור שנה קבעו את מקום הקבע שלהם בטבריה. פרט לקבוצה קטנה שהתיישבה בפקיעין. העלייה הזאת הניחה את היסוד לתנועת החסידות בא"י. מאז היתה טבריה לחסידית. בחוצותיה שקעה שמשו של ר' חיים אבולפיה שבא לטבריה עם אנשיו מאיזמיר 40 שנה קודם לכן וזרחה שמשו של הבעש"ט ותלמידיו.

בעקבות העלייה הזאת באו חסידים מליובביץ, מקארלין וסלונים. אט-אט התגבשה בארץ ישראל חלוקה חסידית גיאוגרפית: בטבריה התיישבו חסידים סלונים, קרלין, ויז'ניץ וכוויאן; בצפת — חסידים מבית ריזין וחסידים מפולין מבית וורקי; וחברון נעשתה מקום מושבם של חסידים חב"ד.

פרק מרתק במעגלי עליות החסידים היא עלייתו של המשיחי ביותר מבין הצדיקים, הוא רבי נחמן מבראסלב. המשיחי ביותר, משום שאיש מבין הצדיקים לא שיבח את ארץ ישראל כמוהו. "ארץ ישראל עדיין בקדושתה קיימת — אומר רבי נחמן — ועל כן אנו מצפים בכל עת לשוב לארצנו, כי אנו יודעים שגם עכשיו כל הארץ שלנו, רק שהיא בהעלם גדול". מתוך צרור התפילות שחיבר, נבחר בתפילה מופלאה אחת:

"וכני שיהיו לי ולכל ישראל כיסופים וגעגועים והשתוקקות, וחשק אמתי לבוא לארץ ישראל — עד שאזכה להוציא מן הכוח אל הפועל חשקי ורצוני."

חזון הגאולה והגשמתו במשנת החסידות

בעוד שנסיון עלייתו של הבעש"ט לא"י לוטה בערפילי אגדות הרי עלייתו של רבי נחמן נינו כעבור ארבעים שנה בערך יצאה מכלל אגדה. הכל רשום ומפורט. ר' נתן תלמידו, ששמר על כל הגה שיצא מפי רבו שבל ילך לאיבוד, הוא אשר רשם כל צעד שרבו צעד מהרגע שגמלה החלטתו לנסוע לא"י, דרך טלטולי הדרכים ועד שובו.

בשנת תקנ"ט (1799) יצא רבי נחמן לדרך, והוא אז בן עשרים ושש. מכשולים הרבה עברו עליו, סערות בים, מאסרים בקונסטנטינופול כמרגל צרפתי. כחצי שנה שהה בארץ ישראל וכשחזר אמר: כל החיות שיש לי — רק משיבתי בא"י. הוא ציווה לשרוף כל "דברי תורה" שאמר לפני נסיעתו, משום שהם דברי בוסר. רוב רובן של התורות הכלולות בספרי "ליקוטי מהר"ן" הן מה שאמר אחרי שובו מא"י.

רבי נחמן ציווה לחסידיו שכל אחד ישתדל לכל הפחות פעם אחת בחייו לראות את הארץ.

סיפור ארץ ישראל, שרבי נחמן סיפר בשנות חייו האחרונות יש בו בנותן עניין במיוחד. כשהייתי בארץ ישראל — סיפר — שמעתי מפי אנשי שם, שלפני בואם לא"י לא יכלו לצייר להם כי א"י אכן עומדת ממש בעולם הזה. לפי מה שכתוב בספרים על קדושתה, שיערו שהיא נמצאת בעולם אחר לגמרי. אבל אחרי שבאו לא"י ראו, כי הארץ נמצאת באמת בעולם הזה. עפרה כעפרן כל שאר המדינות שמהן באו, מראה החיצוני של א"י אינו שונה ממראהן של ארצות אחרות — ואף-על-פי-כן קדושה הארץ בתכלית הקדושה.

הרי זה הענין כצדיק האמתי, שגם מראהו כמראה כל אדם ובכל זאת הוא שונה. וכמו צדיק, רק מי שמאמין בו חש בקדושתו, כך גם לגבי א"י, רק מי שמאמין בקדושתה חש בקדושה. הוא רואה שהרקיעים הם אחרים. ואמירה נוספת המעוררת את המחשבה. כשחזר מא"י אמר: "מיד כשדרכתי על אדמת א"י והלכתי בה ארבע אמות השגתי קיום של התורה, שאפילו היו מוכרים אותי לישמעאל במדינות רחוקות שאין שם יהודי בכלל, וישלחו אותי לרעות בהמות בשדות, ואפילו לא יודע מתי שבת ויום טוב, ולא יהיו לי טלית ותפילין ולא שום מצווה — אעפ"י כן הייתי יכול לקיים את התורה כולה...".

אך עם כל האהבה שלו לארץ ישראל כששאלוהו מדוע הוא בוחר במקום מנוחתו את אומן שבאוקראינה ולא את אדמת ארץ ישראל — השיב, משום ששם, בבית הקברות שבאומן טמונים קדושי ישראל, קרבנות ת"ח ות"ט ואני רוצה לשכון על ידם.

קומת הקרקע וקומת הרוח

כדי לסכם את מסכת הגאולה בחסידות ולפרש אותה בלשון זמננו הייתי בוחר במלה אחת, היא המלה "קוממיות", כפי שהבין אותה הרא"ה קוק זצ"ל.

ההבטחה שהבטיח משה רבנו בשם האלוקים: "ואולך אתכם קוממיות" (ויקרא כו, יג) מפרש הרב קוק: קוממיות — בשתי הקומות, בקומת הקרקע ובקומה שמעליה. כל הנתון בתחום העשייה, כגון סוברניות מדינית, כוח מגן חזק, הפרחת שממות, סלילת כבישים, בניית ערים, מדע וטכנולוגיה — כל הקשור למחיה ולכלכלה, שייך לקומת הקרקע של המדינה, אך קומה זו, שהיא קומת החומר, איננה אלא מסד לקומה העליונה, היא קומת הרוח. קומת הקרקע, דהיינו הממלכתיות הישראלית וכל אביזורה היא הראשונה בזמן. שכן, אין עם יכול לבנות את קומת הרוח שלו אלא אם כן קומת הקרקע שלו מבוצרת היטב. היא המבטיחה את הקיום הפיסי של העם, את החיים כפשוטם. אלפיים שנות גלות לימדונו כי ללא כבדת אדמה מתחת רגלינו אין אף פיסת שמים מעל לראשינו; ללא מוצקיות של קומת הקרקע, עשויה קומת הרוח להתמוטט בפני כל רוח זועפת.

אך בעוד שקומת הקרקע היא ראשונה בזמן, הקומה שעליה היא ראשונה במעלה, בחשיבות איכותית. שכן הקומה העליונה היא היא המבטאת את הרוח של העם, מכוונת את חייו ומעצבת את דמותו הייחודית. בקומה זו משתקפת סגוליותו של העם ומהותו העצמית.

רבי ליווא בן בצלאל, המהר"ל מפראג, אחד מהוגי הגאולה שקמו אי פעם בעם ישראל, השכיל, כבר במאה הט"ז לעמוד על ההבדל שבין שני התחומים הללו:

— — לכל אומה יש שתי בחינות, האחת שהם עם בלבד וזה במדרגת החומר; והשניה, שהם עם מיוחד, והיא במדרגת הצורה".

הקומה התחתונה של המדינה אינה מבטאת את ייחודו של העם, שהרי סוברניות מדינית, ביטחון, עצמאות כלכלית, מדע, טכנולוגיה ורפואה — קניינים משותפים הם לכל עמי תבל. השערים של הקומה התחתונה פתוחים לארבע פינות העולם, דרכם חודרים תוצרת ההישגים של מחשבת אנוש ונעשים לנכסי ערך גם אצלנו. אצלנו, אך לא שלנו. שכן יש מדע וטכנולוגיה ישראלים. ההישגים הגדולים בתחום היצירה החמרית, תהא רמתם המדעית כאשר תהיה, טבועים בחותם הכשרון של העם, אך לא כחותם עצמיותו של העם ומהותו. משום כך לא הם המבטאים את זהותו של עם ישראל.

חזון הגאולה והגשמתו במשנת החסידות

המיוחד שבעם. הדבר שמקנה לעם את זהותו, בא לידי גילוי בקומת הרוח, בערכים המוסריים והרוחניים אליהם נשאו נביאי ישראל את נפשם. את ערכי הרוח בלבד ניתן להגדיר ערכים ישראלים, משום שאותם הערכים הגלומים בתורת ישראל הם אשר עיצבו את צורתו הייחודית של עם ישראל וגיבשו את אופיו. בקומה העליונה אנו מכונסים עם עצמנו. אמנם גם בקומה הזו ישנם חלונות פתוחים דרכם חודרים רעיונות מן החוץ, אך תמיד ידענו להבדיל בין חכמה המתרוננת בחוץ, ממנה לא התנורנו, לבין תורה, שהיא מנת חלקו של עם ישראל אשר שמרה על ייחודו הרוחני שלא יטושטש.

הרעיון של אתחלתא דגאולה

מן האמור יוצא, כי קומת הקרקע על כל השלכותיה איננה סוף הגאולה אלא התחלתה. עם הגאולה הפיסית והחמרית מתחילה הגאולה, אך היא לא מסתיימת בכך. אפילו כשהעם ברובו הגדול ישב על אדמתו, גם אם המדינה תעמוד על תילה, מובטחת מפגעים רעים וצרכי יום-יום יהיו מתוקנים, גם אז חייבים להיות קיימים אתגרים רוחניים וחברתיים כדי להתמודד עמם. שהרי "באין חזון יפרע עם". מדינה נטולת חזון-לבר-רחוק שישמש מוקד של אמונה שיש לחתור אליה, עומדת בפני סכנה של דיקאדנציה.

הציונות החילונית נכשלה בכך שהעמידה את האל"ף ואת הת"ו על ריבונות לאומית ועל ממלכתיות, והשאירה את הדור שהגיע לממלכתיות ישראלית ללא אתגר אידיאי שיתמודד עמו, וללא ערכי רוח שישאף אליהם או ייאבק למענם. ח.נ. ביאליק טעה כשהוא כינה את הדור שנולד תחת שמי א"י ולא טעם טעם הגולה, בכינוי "הדור הראשון לגאולה". שחרור פיסית מגלות עדיין אין בו משום גאולה. אפשר להיות בן-חורין, לחיות במדינה ריבונית ולשבוע עין מגינוני מלכות — ולא להיות נגאל. כל עוד קיימות תהומות המפערות בין אדם לאדם שורר עדיין שיעבוד בעולם, והאנשים החיים בו אינם נגאלים.

רבי עקיבא, שערג על גאולת ישראל גם כשרגליו היו דורכות על חורבות המקדש, הוא שטבע שיר חדש "על גאולתנו ועל פדות נפשנו", בלי פדות הנפש אין גאולה. היהודי לא הסתפק בתפילה על שחרור משעבוד גלויות בלבד הוא התפלל "וגאלנו גאולה שלימה" — גאולה על שתי קומותיה: גאולה חמרית-פיסית, וגאולת הדעת. מטבע הלשון הנכון הוא זה שנטבע על ידי הרב קוק זצ"ל: "אתחלתא דגאולה". לא רק משום שכל מה שזכינו לו אין בו יותר מאשר אתחלתא, אלא משום שהגאולה במהותה איננה אקט חד פעמי. היא עניין של אתחלתא תמידית, של תהליך מתמיד, על אף

שאינן תדירות בקצב ההתמדה, ועל אף העליות והירידות שבו. המלחמה הנצחית בין הרע והטוב שבאדם, בין לב האבן ולב הבשר שבו, היא מלחמת הגלות והגאולה, וכל מדרגה שהאדם יגיע אליה במאבק נצחי זה, אינה אלא שלב המוביל למדרגה עליונה יותר.

החסידות בתפישתה את עניין הגאולה על שתי גאולותיה — גאולת עם ישראל וגאולת היחיד — הנחילה לעמנו אידיאל שככל שהוא מתגשם יותר כך עורגים אליו יותר. הביטוי הסמלי לגאולה שלימה הוא הביטוי הנבואי "אחרית הימים", ביטוי שהוא כולו עתיד, המחר הנצחי. חזון-הלב הרחוק של ומלאה הארץ דעה את ה', החזון של ימי השלום הנצחי והעברת ממשלת זדון מן הארץ, על אף ההכרה שלא בימינו יתממש, הרי עצם הכיסופים אליו יש בו כדי לרומם נפש האדם.

זכינו לחידוש מלכות ישראל, להקמת קומת הקרקע, אך התחדשות זו לא תהא שלימה ללא בניית הקומה העליונה, קומת הרוח אשר בה מתחדש האדם. מי יתן ועינינו תחזינה גם בהחייאת הקומה הזאת.